

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЖІНОЧИХ І ЧОЛОВІЧИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ШКІЛ 1888 – 1911 рр.)

На підставі аналізу архівних і літературних джерел автором здійснено теоретичний аналіз діяльності жіночої практичної школи сільського господарства і домоведення М.М. Гриньової та Борзенської школи садівництва, городництва, бджільництва 2-го розряду (чоловічої).

Ключові слова: *сільське господарство, практична школа сільського господарства і домоведення М.М. Гриньової, Борзенська школа садівництва, городництва, бджільництва 2-го розряду, чоловіча школа, жіноча професійна школа.*

Постановка проблеми. Одним із важливих факторів, що характеризує соціальний прогрес суспільства, є процес передачі досвіду від одного покоління до іншого, тобто підготовка професійних кадрів. Соціальним інститутом суспільства, що підтримує і відновлює кваліфіковану підготовку підрастаючого покоління, є система освіти, зокрема її складова – професійна освіта.

Соціально-економічні зміни в усіх сферах суспільного життя обумовлюють потребу в створенні сучасної системи професійної освіти. Перехід до ринкових відносин, розвиток різних форм господарювання вимагає пошуку нетрадиційних підходів до організації навчання й виховання. З огляду на це вважаємо за доцільне звернення до дореволюційного досвіду організації професійних закладів освіти, зокрема сільськогосподарських.

Аналіз сучасних досліджень. Для нашого наукового пошуку значний інтерес передусім становлять праці з проблеми класифікації закладів професійної освіти (І.О. Анопов М.Х. Вессель, В.І. Кізченко, та ін.), праці сучасних науковців О.В. Аніщенко (жіноча професійна освіта), Н.Г. Ничкало (професійно-технічна освіта), І.Л. Лікарчук, (підготовка кваліфікованих робітників). У контексті інших проблем опосередковано розглядаються деякі аспекти професійної освіти у дисертаційних дослідженнях В.В. Боброва, В.А. Добровольської, В.В. Постолатія та ін.

У статтях Я.А. Нагрибельного "Розвиток сільськогосподарської освіти на Херсонщині у другій половині XIX – на початку XX століття" автором здійснено регіональний аналіз професійної освіти, зокрема Херсонської чоловічої сільськогосподарської школи (згодом сільськогосподарське училище) та О.О. Куліш "Становлення середньої професійної жіночої освіти в Херсонській губернії в кінці XIX – на початку XX ст.", в якій аналізуються регіональний аспект середніх професійних жіночих навчальних закладів у кінці XIX ст.

Вивчення архівних джерел, праць науковців різних періодів дає підстави стверджувати, що на той час не існувало офіційних документів, в яких би наводилась стала класифікація професійних навчальних закладів, в працях зазначених вище дослідників подана різна класифікація цих закладів.

Проте, незважаючи на досить широке коло досліджень з проблеми професійної освіти, ряд проблем залишається поза увагою науковців. Специфіка розвитку як чоловічої, так і жіночої професійної освіти, різних галузей професійної освіти розглядається відокремлено у контексті суспільно-політичних подій в Україні.

Метою нашої публікації є здійснення аналізу діяльності жіночої і чоловічої професійних шкіл (сільськогосподарських), зокрема Борзенської школи садівництва, городництва, бджільництва 2-го розряду (чоловічої) і практичної школи сільського господарства і домоведення М.М. Гриньової (жіночої).

Основна частина. Дослідник професійної освіти І.Л. Лікарчук розробив класифікацію закладів професійної освіти в Україні, серед організаційно-педагогічних форм здобуття професійної освіти він зокрема виокремив сільськогосподарські школи [3, с. 103].

Як свідчить дослідження С.Г. Улюкаєва [5, с. 139], наприкінці XIX ст. уряд ужив рішучих заходів щодо впровадження сільськогосподарської освіти, та в 1878 р. ухвалив "Положення і штати рільницького училища", яке регламентувало діяльність середніх сільськогосподарських навчальних закладів та "Нормальне положення для нижчих сільськогосподарських шкіл" (1883 р.). Ці документи чітко визначали системи нижчої й середньої сільськогосподарської освіти й відповідних їм навчальних закладів, а також підводили законодавчу нормативну базу під їхню діяльність.

Відповідно до цитованого положення, метою нижчих сільськогосподарських шкіл стало поширення серед сільського населення, переважно через практичні заняття, основних знань з сільського господарства та сільських ремесел. Передбачалося створення нижчих сільськогосподарських шкіл двох типів (загальних і спеціальних). Навчальні заклади загального типу здійснювали підготовку фахівців з усіх основних галузей сільського господарства, а спеціальні – лише з окремих галузей, наприклад садівництва, виноградарства. Школи обох типів поділялися на розряди. Ті, що належали до першого розряду, готували осіб, які могли б безпосередньо вести поліпшене селянське господарство або займатися у великому господарстві посади нарядчиків сільських робіт, старост і прикажчиків; школи другого розряду – знайомих сільських робітників. Аналогічною була й система жіночої сільськогосподарської освіти. Відповідно до запропонованого

С.Г. Улюкаєвим поділу сільськогосподарських шкіл на типи і розряди, ми у своєму дослідженні охарактеризуємо нижчу Борзенську школу садівництва, городництва, бджільництва 2-го розряду (чоловічу) і практичну школу сільського господарства і доведення М.М. Гриньової (жіночу).

Аналіз статуту Борзенської школи садівництва, городництва, бджільництва 2-го розряду свідчить [2, с. 994], що вона заснована на підставі височайше затвердженого 26 травня 1904 р. Положення про сільськогосподарську освіту Борзенським повітовим земством у м. Борзні, на відведеній земством ділянці землі. Водночас у статуті жіночої практичної школи сільського господарства і доведення М.М. Гриньової [6, с. 3]. зазначалося, що в маєтку "Зозулинці" Бердичівського повіту Київської губернії заснована нижча практична школа сільського господарства і доведення для жінок. Як бачимо, і чоловіча, і жіноча школи відкривалися в невеликих населених пунктах (м. Борзна Чернігівської губернії) та маєтку "Зозулинці", що в 19 верстах від сучасного с. Козятин тогочасної Київської губернії. Якщо чоловіча школа відкрилась за підтримки повітового земства, то жіноча – в результаті укладення договору 31 травня 1891 р. між департаментом землеробства і сільської промисловості та дочкою генерал-майора Гриньовою Марією Миколаївною та її матір'ю у власному маєтку останньої. Узагальнену інформацію щодо цих професійних навчальних закладів викладено нами у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика чоловічої і жіночої професійних шкіл (1888 – 1911 рр.)

Характеристики	Борзенська школа садівництва, городництва, бджільництва 2-го розряду (чоловіча)	Жіноча практична школа сільського господарства і доведення М.М. Гриньової
Рік заснування, відомче підпорядкування	1898 р., Головне управління землеустрою і землеробства по департаменту землеробства.	1888 р., Міністерство державного майна, по департаменту землеробства і сільського господарства
Мета навчання	Підготовка, переважно шляхом практичних занять, знаючих, умілих знавців із садівництва, городництва і бджільництва.	Навчання дорослих дівчат домогосподарству з тих галузей сільського господарства, знання яких необхідне для сільської господині, особливо молочному господарству і птахівництву.
Фінансування	5000 крб.	3000 крб.
Умови вступу	З 14 р., які закінчили курс I класу шкіл відомства Міністерства народної освіти або витримали відповідне випробування.	З 15 р. (17-19 років).
Термін навчання	3 роки. Прийом учнів проводився 10 січня, а випуск – у грудні.	2 роки (мало здібні учениці 3 або 4 роки)
Теоретичні заняття	Закон Божий, російська мова, арифметика, географія та історія, природознавство, латинська грамота, найпростіші способи вимірювання землі, плодівництво, городництво, садівництво, бджільництво.	Теоретичні предмети не викладалися.
Практичні заняття	Плодівництво, городництво, бджільництво, технічна переробка плодів і овочів, а також роботи з ремесел, які мали відношення до садівництва: столярне, корзино плетіння і ін.	Молочне господарство, догляд за великою і дрібною худобою, птахівництво, бджільництво, рибицтво (ставкове), найважливіші відомості з городництва і садівництва, доведення, рукоділля, ведення домових і сільськогосподарських книг і записів, необхідні відомості по догляду за хворими, за домашньою худобою, птахами.
Педагогічний	Рада, під керівництвом	Попечителька, вихователька, три

склад школи	управляючого, законовчителі, два вчителі спеціальних предметів.	старші робітниця, покоївка, корівниця, пташниця, садівник, кухар, праля.
Документи про освіту	Проходили випробування перед спеціальною комісією і отримували свідоцтва.	Проходили випробування і одержували свідоцтво.

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [2, с. 994 – 997] і [6, с. 3 – 15].

Аналізуючи статuti вищезазначених шкіл, ми дійшли висновку, що чоловіча школа мала кращу фінансову підтримку, але вона і вміщувала більшу кількість учнів і мала більші витрати.

До чоловічої школи в набирали всього 30 учнів, але кількість їх могла бути й збільшена. При школі був безкоштовний інтернат на 30 осіб. Утримання учнів щодо їжі, одягу, способу життя мало бути простим і пристосованим до умов місцевого селянського побуту.

Відповідно до статуту жіночої практичної школи сільського господарства і доведення М.М. Гриньової [6, с. 5], за рахунок урядової допомоги, яка була розрахована по 60 крб. на ученицю в школі утримувалося 20 пансіонерок. Крім безкоштовного навчання учениці мали можливість харчуватися, їх забезпечували постільною білизною, різноманітним обладнанням для навчання. Передбачалося стимулювання навчальної праці шляхом надання окремої платні для придбання одягу, взуття, білизни та ін.

Вище зазначене свідчить про те, що до чоловічої школи приймали молодих людей усіх станів (у звіті школи за 1911 р. зазначалося, що в ній навчалось 11 дітей селян, 33 – міщан, 1 – дворян, 5 – почесних громадян), а в жіночій школі переважали діти селян. Інформація статутів шкіл свідчить про те, що офіційний курс навчання в чоловічій школі був більшим на 1 рік.

Варто наголосити на тому, що в основу навчання обох шкіл було покладено практичні заняття. Практичні роботи проходили протягом всього року, на класні заняття відводилося не менше 20 тижнів на рік. Постійні класні заняття в школі продовжувались з 1 жовтня по 1 квітня. Рада школи складала розподіл уроків і практичних занять для кожного класу і з кожного предмету, беручи до уваги тижневий розклад теоретичних і практичних занять, який викладено нами у таблиці 2.

Таблиця 2

**Тижневий розклад занять у Борзенській школі садівництва, городництва, бджільництва
2-го розряду (1911 р.)**

Назви предметів	Класи, кількість годин на тиждень			Усього
	I кл.	II кл.	III кл.	
I. Теоретичні заняття				
Закон Божий	1	1	1	3
Російська мова	1	1	1	3
Арифметика	2	–	–	2
Географія та історія	1	2	–	3
Природознавство	2	2	–	4
Латинська грамота	1	–	–	1
Найпростіші способи вимірювання землі	–	1	1	2
Плодівництво, городництво, садівництво	2	3	5	10
Бджільництво	–	–	2	2
	10	10	10	30
II. Навчально-практичні заняття Класний (зимовий) період				
Навчально-демонстративні заняття	4	4	4	12
Роботи по господарству і чергування	24	24	24	72
Ремісничі роботи	12	12	12	36
Літній період Сільськогосподарські роботи	40	40	40	120
Навчально-демонстративні заняття	4	4	4	12
Садове креслення і землемірство	–	2	2	4

	44	46	46	136
--	----	----	----	-----

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [2, с. 995 зв.].

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тижневому розподілі теоретичних і практичних занять в аналізованій нами чоловічій професійній школі, а щодо жіночої школи, то сама її назва "практична школа" свідчить про те, що вона мала суто практичне спрямування, хоча в той час існували подібні жіночі професійні школи, в яких викладалися й теоретичні предмети, у т.ч. і загальноосвітні (Києво-Лук'янівська практична школа домоведення імені О.Ф. Якубенко та ін.).

Зміст програми з дисципліни "городництво" зображено нами у таблиці 3, на основі опрацювання статутів шкіл.

Таблиця 3

**Зміст програми з городництва у чоловічій і жіночій сільськогосподарських школах
(1895 - 1911 рр.)**

Борзенська школа садівництва, городництва і бджільництва 2-го розряду (чоловіча)	Жіноча практична школа сільського господарства і домоведення М.М. Гриньової
Зміст програми з городництва	
II кл.: влаштування городу; обробка і удобрення ґрунту; посів городніх рослин на грядках; догляд за рослинами на грядках. Культура городніх рослин: капустианих, коренеплідних і бульбоплідних, гарбузових, бобових, десертних і пряних; збір городніх овочів, заготівля та сушка їх. Збереження овочів на зиму. III кл.: влаштування парників набивка їх і вигінка найважливіших овочів в парниках. Повторення курсу II класу.	Посів насіння в парниках, висаджування розсади різних овочів, догляд за овочами. Збір і збереження овочів. Влаштування зразкового городу, який поділяли на 4 ділянки: одна – під багаторічні рослини, три – під однорічні з удобренням щорічно однієї третьої частини. Переорювали город і удобрювали його з осені, весною знову переорювали, розділяли на ділянки, ділянки на квадрати і грядки.

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [2, с. 499] і [4, с. 24].

У таблиці 3 нами викладено зміст програми з городництва, оскільки ця дисципліна викладалася в обох школах (у чоловічій школі навіть у новій назві школи містилися такі предмети як садівництво, городництво, бджільництво. У жіночій школі також вивчалася городництво, бджільництво, найважливіші відомості з садівництва, але вони мали більш практичний характер (у чоловічій школі проводилися і класні заняття). А загалом види робіт з предметів, які вивчалися в обох школах, проводилися за дещо подібною схемою, можливо, на наш погляд, у чоловічій школі вони потребували більших фізичних затрат (побудова парників і т. д.).

Як свідчить аналіз статуту Борзенської школи садівництва, городництва і бджільництва 2-го розряду [2, с. 996], практичні заняття в ній проводилися за особливим планом і розподілялися між учнями таким чином, щоб кожен із них, за час свого навчання в школі, виконав всі передбачені планом роботи і міг не тільки самостійно виконувати їх, а й пояснювати, чому саме потрібно виконувати такі дії інакше (що було характерним і для досліджуваної нами жіночої школи). Загальна тривалість робочого дня учнів, не рахуючи відпочинку й обідньої перерви, становила 10-12 год. Кращі учні школи, для удосконалення здобутих знань і вмій, запрошувалися пройти річну практику на зразкових господарствах за окрему винагороду, яка визначалася начальством школи із господарями.

В архівних матеріалах зберігається звіт про практику учня школи Тимофія Тимошика, який проходив її в с. Дубровка Полтавській губернії Миргородського повіту в садовому господарстві князя Дмитра Костянтиновича. У звіті зазначалося, що він пройшов її за всіма відділами садівництва і городництва під керівництвом головного садівника І.А. Крюгера, а саме: облаштування парників, посів та садження овочів та квіткових рослин в парники та догляд за ними; посадка декоративних і хвойних дерев і кущів і догляд за ними; посадка візерунчастих клумб, декоративних рослин, квітників і догляд за ними і ін. [1, с. 343-344].

У звіті Тимофій наголошував на тому, що від практики він отримав велику користь: краще вивчив специфіку роботи з садовими культурами і городництвом. У садовому господарстві було 15 десятин землі,

на яких росло близько ста тисяч дерев. Завідуючий садовим господарством дав позитивну характеристику практиканту Тимошику Т., зазначаючи, що впродовж всього періоду практики з 22 лютого 1903 р. він виконував покладені на нього обов'язки з усіх галузей садівництва, городництва, з великим бажанням і допитливістю, відзначився зразковою поведінкою, працьовитістю, з робітниками тримав себе уміло, показуючи їм своєю працею змагання в дії.

Вважаємо за доцільне наголосити, що "Положення..." 26 травня 1904 р. передбачало також створення так званих навчальних установ для поширення сільськогосподарських знань: сільськогосподарських класів, курсів, бесід. Могли бути відкриті також навчально-практичні господарства, навчально-ботанічні сади, музеї, спеціальні сільськогосподарські бібліотеки (читальні) і ін. В архівних джерелах зберігається інформація про те, що при Харківському землеробському училищі з 1894 р. було засновано педагогічні курси, які мали за мету підготувати молодих людей, які закінчили середні сільськогосподарські навчальні заклади до педагогічної діяльності у нижчих сільськогосподарських школах [1, с. 899].

Акцентуємо увагу на тому, що сільськогосподарські навчальні заклади мали служити джерелом сільськогосподарських знань для оточуючих, а отже, мали бути не відокремленими від місцевих сільськогосподарських інтересів, а підтримувати тісний зв'язок із населенням, щоб кожен місцевий землероб мав змогу отримати не тільки необхідні йому знання, пояснення, а й гарне насіння, і потрібне обладнання і т.д. Наголошувалося на важливості створення при подібних навчальних закладах сільськогосподарських складів, організації місцевих сільськогосподарських з'їздів, виставок [1, с. 241]. Вище зазначене свідчить про те, що на початку ХХ ст. у сільськогосподарських навчальних закладах здійснювалася так звана консультативна робота, співпраця з місцевим населенням, що теж є важливим досягненням розвитку цієї галузі професійної освіти.

Висновки. Отже, аналіз діяльності вищезазначених професійних шкіл дає підстави стверджувати, що в організації їх діяльності були спільні й відмінні риси: різне відомче підпорядкування, спільною, на нашу думку, була покладена в основу "практична підготовка" учнів (шляхом практичних занять), незважаючи на те, що в Борзенській школі садівництва, городництва і бджільництва 2-го розряду (чоловічій) вивчалися і теоретичні предмети і вона мала краще фінансування. На відміну від чоловічої школи, у жіночій – термін навчання був меншим на 1 рік і складав 2 роки. Необхідно зазначити, що до досліджуваної нами чоловічої сільськогосподарської школи приймали молодих людей з 14 років, а до жіночої з – 15 років (середній вік учнів 17-18 р.). По закінченні повного курсу навчання, учні обох шкіл складали випробування і отримували свідоцтва, а також, за бажанням, мали змогу проходження практики.

Варто зауважити, що незважаючи на численні проблеми розвитку професійної освіти, наприкінці ХІХ ст. уряд Російської імперії вжив заходів щодо розвитку зокрема сільськогосподарської освіти, що стало позитивним явищем поширення жіночої і чоловічої професійної освіти.

Використані джерела

1. Державний архів Чернігівської області у м. Ніжині. – Ф. 1230.– Оп.1. – Спр. 1, 1430 арк.
2. Державний архів Чернігівської області у м. Ніжині. – Ф. 1230. – Оп.1. – Спр. 2, 1000 арк.
3. Лікарчук І.Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888-1998 роки) : дис... кандидата пед. наук / Лікарчук Ігор Леонідович – К., 1998. – 476 с.
4. Отчетъ по женской практической школѣ сельскаго хазяйства и домоводства. – К.: Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира, Н.Т. Корчакъ-Новицкаго Мих. ул., д. № 4-й, 1899. – 37 с.
5. Улюкаєв С.Г. Нижча сільськогосподарська освіта на Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / С.Г. Улюкаєв // Педагогіка і психологія. – 1999. – №2. – С. 138-145.
6. Уставъ женской практической школы сельскаго хазяйства и домоводства М.Н. Гриневої – К.: Типографія Н.Г. Пилищенко и К°, Б.-Владимірская, домъ № 12, 1899. – 15 с.
7. Школы сельскохозяйственные [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 15.03.2013 <http://ru.wikisource.org/wiki/>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

Machacha Y.

THE FEATURES OF AGRICULTURAL EDUCATION IN UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF FEMALE AND MALE AGRICULTURAL SCHOOLS (1888 - 1911))

The author accomplished theoretical analysis of women's practical school of agriculture, Grynyova's home economics, Borzensko's school of gardening, farming, beekeeping of the 2nd category for men based on the analysis of archival and literary sources.

Key words: *agriculture, practical school of agriculture, Grynyova's home economics, Borzensko's school of gardening, farming, beekeeping of the 2nd category for men, female professional school.*

Стаття надійшла до редакції 20.03.13

